

TİMURLULARDA GÖÇ VE İSKÂN

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN¹

ÖZET

İnsanların siyasi, sosyal ve ekonomik sebeplerle bir yerden başka bir yere taşınması anlamına gelen göç, insanlık tarihi kadar eskidir. Tarihsel süreç içerisinde farklı zaman ve mekanlarda halkların hareketliliği tarih ve sosyoloji disiplinlerinin temel konularından biri olmuştur. Göç hadisesi en çok göçebe veya yarı göçebe bozkır yaşam tarzını benimsemiş topluluklarda yoğun olarak yaşanmıştır. Bu gruplardan birisi de Türkler idi. İslam öncesi ve İslami dönem birçok göçebe yahut yarı göçebe Türk topluluğunun göç hareketliliği ilmi çevrelerce araştırılıp incelenmiştir. Ancak büyük bir bozkır imparatorluğu kuran Timur ve haleflerinin politikaları müstakil olarak araştırılmamıştır. Farklı coğrafya ve bölgelere birçok seferler düzenleyen Timur, insanları gönüllü yahut zorunlu olarak kendi ülkesine göç ettirmişti. Ülkesindeki işlenmeyen toprakları iskâna açıp buralara insanları göçerterek tarımı canlandırmaya çalıştı. Göçürülen halkın yanı sıra, bilim, sanat, zanaat ve mimari alanlarında meşhur kimseleri de ülkesinin başkenti Semerkand’a zorla göç ettirip bu şehrin ve ülkesinin mamur olmasına uğraştı. Bu çalışmada ilk olarak Timurlu devlet yöneticilerinin zorla veya gönüllü olarak göçürdüğü toplulukların tespiti yapılmıştır. Göç ettirilme sebepleri, iskân ettirildikleri şehir veya bölgelerin neresi olduğu ve en önemlisi zorunlu “beyin göçüyle” yurtlarından koparılan birçok insanın Timurlu, bilim, sanat ve kültürüne katkıları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Timurlular, Göç, Kara Tatarlar, Semerkand.

¹ Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0002-4320-8851, htaskiran@beu.edu.tr
Araştırma Makalesi/Research Article – Geliş Tarihi/Received: 19/04/2021 – Kabul Tarihi/Accepted: 01/05/2021

MIGRATION AND SETTLEMENT IN TIMURIDS

ABSTRACT

Migration, which means the movement of people from one area to another due to the political, social and economic reasons, is as old as the history of humanity. The mobility of communities in different times and places in the historical process has been one of the basic topics of history and sociology. Migration was often experienced in the communities who adopted the nomadic or semi-nomadic steppe lifestyle. One of these groups was Turks. The immigration of many nomadic or semi-nomadic Turkish people in pre-Islamic and Islamic periods has been researched and examined by scholars. Nevertheless, the policies of Timur and his successors who established a great steppe empire have not been studied as an independent research. Timur, who organized many campaigns to different geographies and regions, had encouraged and forced people to immigrate to his country. He attempted to develop agriculture by introducing uncultivated lands in his country to the settlement of emigrated people. In addition to this, he forced famous people in the fields of science, arts, crafts and architecture to settle in his capital city of Samarkand in order to make the city and his country prosperous. In this study, firstly the communities that the governors of Timurid Empire compelled and encouraged to settle were specified. An analysis was made in relation to the reasons for their migration, the places where they were settled and most significantly the contributions of many people who were removed from their countries because of forced brain drain to Timurid science, art and culture.

Keywords: Timurids, Migration, Black Tatars, Samarkand.

GİRİŞ

İnsanlığın en önemli olgularından birisi olan ve tarihsel süreç içerisinde ekonomik, içtimai veya siyasi sebeplerden dolayı insanların bir yerden bir yere gitmesine göç denilmektedir (Türkçe Sözlük, 1998: I/556). Göç veya diğer bir ifadeyle yer/mekân değiştirme, insan ve toplumun ihtiyaçlarına göre zıt kavramlar ile sınıflandırılmaktadır. Modern zamanlarda genel olarak, “İç Göç” ve Dış Göç”, “Zorunlu Göç” ve “Gönüllü Göç”, “İş Gücü” veya “Beyin Göçü” gibi göç literatürünün yaygın kavramlarıdır (Yüksel, 2014: 284). Bunların yanısıra öteden beri göç kavramının bir parçası olan iskân ifadesi de kullanıla gelmiştir. “Sürekli oturmak üzere bir kimseyi bir yere yerleştirmek, yurt edindirmek, boş bir yeri meskûn hale getirmek” manasında kullanılan iskân, insanın coğrafya üzerindeki geçici veya daimi yerleşmesini ifade etmektedir (Koç, 2016: 649). Eski tarihlerden itibaren Türk dünyasının en önemli içtimai özelliği yaylak ve kışlak arasındaki konar göçerlik yapısıydı. Genel olarak bozkır kültür veya yaşam biçimi için tanımlanan bu özellik Türk devletlerinden biri olan Timurlularda yoğun olarak yaşanmaktaydı.

Bu çalışmada, göç ve iskân ana kavramları altında başta Emir Timur olmak üzere diğer Timurlu yöneticiler döneminde gerçekleştirilen; yöre, şehir ve yerleşim yerini şenlendirmek için yapılan veya yaptırılan göç ve iskân ile bilim, sanat ve kültür alanlarında meşhur kimselerin göç ettirilmesi, başlıkları üzerinde durulacaktır.

1. YÖRE, ŞEHİR VEYA YERLEŞİM YERİNİ ŞENLENDİRMEK İÇİN YAPILAN GÖÇ VE İSKÂNLAR

Emir Timur, bozkır devletini kurduktan sonra hâkimiyet sahasını genişletmek için farklı coğrafyalara veya bu coğrafyalarda bulunan siyasi otoritelere yönelik yoğun askeri seferler düzenledi. O, gerçekleştirdiği seferler neticesinde gerek gelişen ve genişleyen devletin hâkimiyet sahasının önemli yerlerine nüfus yerleştirmek gerekse de ordunun insan unsurunu karşılamak için farklı coğrafyalardan insanları göçürmeye çalıştı. Esasen yıllara yayılmış büyük askeri seferler ve devletin önemli merkezlerinde imar ve tarım faaliyetlerini yürütecek yeteri düzeyde insan kaynağı bulunmamaktaydı. Bu yüzden Timur, başta Hindistan olmak üzere İran, Kafkasya, Irak ve Anadolu'dan insanları Türkistan'a göç ettirip ülkesindeki önemli merkezlere iskân ettirmekteydi. Göçürülen insanların, yetişkin ve askeri yapıya uygun olanları orduya alınırken geri kalan kısımlarını ise yoğunlukta tarım olmak üzere imar ve diğer geri hizmetlerde iş gücü olarak kullanmaktaydı (Andican, 2019: 336; Yakubovskiy, 2019: 8).

Timur, iktidarının henüz başlarındaiken çıkmış olduğu Harezmi seferleri neticesinde özellikle cezalandırmak maksadıyla yöre halkını göç ettirdi. Timur, çıkmış olduğu dördüncü Harezmi Seferi (1379)'de Harezmi kale müdafisi Yusuf Sari'yi yenilgiye uğratarak şehri yerle bir etti. Birçok ahaliyi yanında 1380'de Keş'e götürüp yerleştirdi (Nizamüddin Şâmî, 1987: 130-131; Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 122-123). Ancak bu seferden sonra Timur'un Güney İran'da olmasını fırsat bilen Toktamış, Maverâünnehir üzerine harekete geçti. 1387'de Suğnak'ı geçip Savran şehrine gelen Toktamış, iyi muhafaza edilmiş olan bu şehri alamadı. Bu sırada Endican'dan Otrar'a gelen Mirza Ömer Şeyh, Toktamış ile çarpıştı. Timurlu mirzanın yenilmesi bütün Maverâünnehir'i Toktamış tehditine açık hale getirdi (Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, 1383: I(II)/601-602). Nitekim Maverâünnehir'e giren Altınorda Hanı, yol üzerindeki birçok şehri yağmalayarak Buhara önlerine kadar gelip burayı kuşattı. Vaziyeti öğrenen ve daha önce Timur tarafından itaat altına alınan Moğollar ve Harezmi hâkimi Süleyman Sufi, isyan ederek Toktamış ile birlikte hareket etmeye başladı. Timur, Toktamış üzerine yürümek için Deşt-i Kıpçak seferine çıkmaya karar verdi. Ama bu sefer öncesinde kendisine isyan eden ve Toktamış'la birlikte harekete eden Süleyman Sufi'nin üzerine yürümesi gerekti. Kaynaklarda beşinci Harezmi Seferi olarak geçen bu harekette Timur, ağırlıklarıyla birlikte Süleyman Sufi'yi cezalandırmak için Harezmi'e yürüdü. Durumu öğrenen Süleyman Sufi, Harezmi'den kaçıp Toktamış'a sığınmak için harekete geçtiği haberi Timurlu ordugâhına ulaştı. Timur, Süleyman'ı yakalamak için adamları Mirza Miranşah, Muhammed Sultanşah, Şemseddin Abbas, Üç Kara Bahadır, İygu Timur ve Sevinçak Bahadır'ı onun peşinden gönderdi. Fakat adı geçen Timurlu mirza ve emirler, Süleyman'a ulaşamadılar.

Gerek Süleyman Sufi'nin isyanı gerekse Harezm halkının kendilerine karşı mukavemet göstermesine çok kızan Timur, Ürgenç ahalisini 1388'de Semerkand'a göçtürdü ve şehri yerle bir ederek buraya arpa ekilmesini emretti (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 168; İbni Arabşah, 2012: 74; Aka, 2014: 22; Alan Akbıyık, 2003: 129-130). Timur, kendisine karşı isyana destek veren ahaliyi cezalandırmak için uyguladığı göçürme ve iskân ettirme politikasına maruz kalanların sayısal miktarı dönemin kaynaklarında belirtilmemektedir. Ne kadar insanın göçürüldüğü belli olmasa da devletin başşehiri Semerkand'ın nüfusu bu gibi göçlerle ciddi bir şekilde artmaktaydı. (Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, 1983: I(II)/604; Hâfız-ı Ebrû, 1385: 2/676). Timurlu dönemi kroniklerinden Zafernâme'de; "bazı şehirlerin zaptedildikten sonra yıkılıp yahut imar ettirilmesinin devletin menfaatine olduğunu ve ülkenin düzelmesi için hükümdarın böyle bir siyaset izlemesinin gerekli olduğunu belirtilmektedir" (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 168).

Timur, daha sonra harap hale getirdiği Ürgenç'i üç yıl geçtikten ve Deşt-i Kıpçak seferinden sonra Hankı Kavçın'ın oğlu Musika'yı burayı tekrardan imar etmesi için görevlendirdi (1391). Musika, başta kentin kalesini imar etti. Yöreden insanları iskân ettirip burayı tekrardan şenlendirdi (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 168).

Askeri seferler ve siyasi kargaşadan ötürü birçok şehir halkı kendi yurtlarından başka yerlere güvenlik amaçlı dağılmışlardı. Dağılan bu halkın yerine tekrardan çevreden halk zorunlu göçürülerek şehir nüfus olarak şenlendirilmekteydi. Bu cümleden olmak üzere özellikle Sultaniye ve Tebriz şehirlerinde bu manada göçler olmuştu. Timur'un üç yıllık seferi (1386-1388) sırasında önce Toktamış'ın Tebriz'e gelip burayı yağmalaması sonra Celayirlilerin Azerbaycan'ın önemli şehri Tebriz ve Sultaniye'yi hâkimiyetleri altına alması Timur'a Batı İran'ın önemini hatırlattı (Aka, 2014: 18). Bunun için Semerkand'an Mazendaran'a oradan da Rey'e yöneldi. Timur'un Batı İran'a doğru hareket ettiğini duyan Celayirli Ahmed ise Sultaniye'yi terk edip Tebriz'e sonra da Bağdat'a çekilmek zorunda kaldı. Kışı Rey'de geçiren Timur, baharda Sultaniye üzerine harekete geçeceği sırada şehri yöneten Celayirlilerin adamı Sarı Adil'i huzuruna çağırdı. Timur, kendisine tabiiyet gösteren Sarı Adil'i Sultaniye'nin idaresinde bıraktı. Yanına Sultanşah'ın oğlu Muhammed'i de verdi. Ancak gerek Toktamış'ın burayı vurması gerekse Celeyirlilerin bölgeye tahakküm süreci şehir halkının burdan kaçarak başka yerlere göç etmesine neden oldu. Boşalan şehri tekrardan doldurmak için Sarı Adil, yöreden insanları şehre göçerterek buranın yeniden abad olması için çalıştı (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 149-150). Daha sonra Tebriz'e yönelen Timur, Toktamış'ın yaptığı gibi yapmadı ve şehri sulh yoluyla aldı. Belki de Timur'un seferlerinde çok nadir görülen bir uygulama gerçekleşti ve Tebriz'i yağmalatmadı (Nizamüddin Şâmî, 1987: 120; Aka, 2014: 20-21; Alan, 2015: 40). Ancak buradan tanınmış, zanaatçı, sanatçı ve tüccarı aileleriyle birlikte Semerkand'a göçürdü. Bu durum Timur'un Semerkand'ı mamur ve abad bir şehir yapma politikasının bir neticesiydi. Lakin bu politika insanların göç ettirilip çıkartıldığı şehirlerin sosyo ekonomik, ilmi ve demografik olarak zayıflamasına yol açmaktaydı.

Tebriz şehrinde de bu durum yaşanmıştı. Nitekim sonraları burdan geçen İspanya Kralının elçisi Clavijo, Tebriz'in zengin ve muhteşem bir şehir olduğunu, şöhret sahibi insanların yaşadığı birçok mimari eserinin olduğunu ve bunların eskiden yapıldığını, nüfusunun önceleri daha kalabalık olduğunu nakleder (Clavijo, 1993: 97-98).

Timur, ülkesinde işlenebilecek hiçbir yerin boş kalmasını istememekteydi (Aka, 2014: 180). Bu yüzden Anadolu'dan farklı toplulukları Orta Asya'ya göç ettirdi. Genel olarak Selçuklu ve sonrasındaki birçok Türkmen ve Moğol topluluğu Orta Asya'dan batıya doğru göç etmekteydi. Ancak Timur zamanında zorunlu göçürmelerden dolayı bu hareket tersine döndü. Bilindiği üzere Timur'un Ankara Savaşı (1402) sürecinde Anadolu'dan Türkistan'a göç ettirdiği iki topluluk bulunmaktaydı. Bunlar, Turgutoğulları ve Kara Tatarlar idi. Turgutoğulları, İçel (Mersin) ve Karaman yörelerinde yaşayan Oğuz oymaklarından bir tanesiydi. Genellikle Karamanoğulları beyleriyle birlikte zikredilmektedirler. Bunun temel sebebi ortak coğrafyada gelecek birlikteliği yapmalarıydı (Sümer, 2012: 420). Bu oymağın menşei ile ilgili farklı görüşler olsa da Timurlu kaynağı Yezdi, Turgutoğulları için "cemaat-ı Türkmanan-ı Durgut" şeklinde kaydederken Osmanlı müvverihlerinden Neşri, onları "Varsaklı Türkmenler" adı ile birlikte aktarmaktadır (Neşri, 1949: I/219-223). İdris-i Bitlisî, "Karaman'da dahi Turgut Etrâkından bir cemaat var idi ki ser-hayllerine Hızır Beg ve İbrahim Beg dirler idi" şeklinde belirtmektedir (İdris-i Bitlisî, 2008: II/196). Karamanlı tarihçi Şikârî ise, Turgut Bey ve Bayburt Bey isimlerinden Karamanoğulların ilk zamanlarından itibaren bahseder (Şikârî, 2005: 106). Karamanlı Osmanlı mücadelesinde Turgutoğulları, genellikle Karamanlıların siyasi ve askeri tavırlarını fiili olarak desteklemişlerdir. Lakin Timur'un Anadolu'ya gelmesiyle birlikte Karamanlılar dâhil birçok Türkmen Bey'i ona tabiiyet gösterirken Akşehir'de bulunan Turgutlu reisleri Hızır ve İbrahim Beyler, ona bağlılık göstermediler. Bunun üzerine Timur, adı geçen beylerin üzerine kuvvet gönderip onları mağlup etti. Turgutluların mal ve evlerini yağmaladıktan sonra onlardan birçok esir aldı ve onları zorunlu göçe tabi tutarak Orta Asya'ya göçürdü. Turgutlu oymağından ne kadar insanı ve tam olarak hangi yere göç ettirildiklerine dair dönemin kaynaklarında kesin bilgi bulunamamaktadır. Ayrıca Timur'un onları zorunlu olarak göçürmesindeki maksadı sadece cezalandırmak mı? Yoksa Didi Sultan "Menakıbnamesinde" onların Hoca Ahmed Yesevi neslinden olmaları ve bu yüzden onları ata yurduna göçürmüş olduğu ihtimalini akıllara getirirse de bunu ortaya koyacak henüz bir kanıt bulunmamaktadır (Sümer, 2011: 420). Ayrıca Timur'un Hoca Ahmed Yesevi saygısı bilinen bir gerçektir. Onun soyundan gelenlerin canını ve malını yağmalayarak göçürmesi mümkün görünmemektedir.

Timur'un Anadolu'dan Orta Asya'ya zorunlu göçe tabi tuttuğu ikinci grup ise Kara Tatarlar idi. Bilindiği üzere Çinliler, Moğolca konuşan ulusların tamamına Tatar demişlerdi. Ancak Tatarlar, medeni seviyelerine göre Ak, Kara ve Yabani Tatarlar olarak ayrılmıştı (Sümer, 2011: 168-170). Moğol istilası ile birlikte Hülagü Han zamanında Anadolu'ya birçok Tatar kitlesi geldi. Tatar veya Muğal Tatarları denilen bu kitleye Timurlu kaynaklarında Kara Tatar olarak bahsedilmektedir.

Esasen göçebe olanlarına Kara Tatar denilmektedir (Hâfız-ı Ebrû, 1385: 2/988; Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, 1383: I(II)/961-962; Mîrhând, 1270: 135; Hândmir, 1380: 3/515; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, 2011: 37). Anadolu'ya gelen Kara Tatarlar, genellikle Sivas ve Kayseri ile Tokat ve Amasya yörelerine yerleşmişlerdi. Bunun sebebini Osmanlı kronik yazarı; “Kara Tatar denilen askerler, Selçuklu Sultanları ile Hülagü arasında olan savaşlarda Anadolu sınırlarına gelip yerleşmişlerdi. Moğol hükümdarları Selçukluları yola getirmek için sınır boyunca onları yerleştirmiş bulunuyorlardı. Sultan Ebu Said Hudabende öldükten sonra İran'da kargaşa baş göstermesi üzerine Kara Tatarlar baş çekmeye başlamışlardı. Sayıları elli iki tümen olup her yüz hane bir yurt hesabıyla ayrı yaylak ve kışlaklarda barınmaktaydılar. Cennetmekan Yıldırım Bayezid, Kadı Burhaneddin'den sonra Sivas'ı aldığı zaman bu topluluğu kendi ülkesine kabul edip onlara yerleşecekleri alanları göstermiştir” şeklinde aktarmaktadır (Hoca Saadeddin Efendi, 1992: I/333; ayrıca Bkz.; İdris-i Bitlisî, 2008: II/196). Özellikle Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra ortaya çıkan siyasi otorite boşluğundan yaralanan Kara Tatarlar, eşkıyalık yapmaya başlayınca Yıldırım Bayezid onları kendisine tabi kılarak bir kısmını ordusuna kattı (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 409; Mîrhând, 1270: 136; Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, 1383: I(II)/962; İbn-i Kemal, 2000: IV/330). Ankara Savaşı öncesinde Osmanlı Sultanı Bayezid, Kara Tatarlar üzerinde otorite kurma çabaları yaklaşık 12.000 kişilik Yeniçeri ordusunun onlara yönelik tedip seferi gerçekleştirmesine neden oldu. Netice olarak merkezi otoriteyi tanımayan Kara Tatarlar, böylece büyük kayıplar verdiler (Yıldırım, 2019: 354).

Timur, Anadolu'ya girdiğinde Kara Tatarları Cete yani Sır Derya ötesindeki bölgeye göçürmeye karar verdi. Özellikle Sır Derya'daki boş yerleri yerleşime açmak ve buradaki arazileri tarıma elverişli işlenebilir hale getirmek için Kara Tatarları Orta Asya'ya göçürmek istedi. Bunun için başta Şahrüh, Sultan Hüseyin ve Emir Süleymanşah olmak üzere sağ kol birliklerini Tokat ve Amasya'ya sol koldaki birliklerini de Kayseri ve Sivas tarafına gönderdi. Kara Tatarların yaşadığı yerler ablukaya alındıktan sonra kurtuluşun mümkün olmadığını gören Kara Tatarlar, beylerinden Teberrük ve Mürüvvet adındaki adamlarını Timur'un huzuruna gönderdiler. Her ne kadar kaynaklarda Kara Tatarların doğrudan Timur'a tabiiyet gösterdiği belirtilse de Zafername'de Timurluların Kara Tatarlar üzerine harekâtı bahsinde onlardan “düşmanın yollarını kesmek ve düşmanlar kendi büyüklerinden” ifadelerinin yer alması hem Timur'un onları düşman görmesi hem de Kara Tatarların tabi olmamak için mücadele verdiklerini göstermektedir (Nizamüddin Şâmî, 1987: 328; Andican, 2019: 336). Kara Tatarlardan adı geçen iki bey, Timurlu ordugâhına geldiklerinde Timur, onları hoş karşılayıp, zerdûz elbiseler, altın kemerler ve hediyelerle birlikte bazı vaatlerde bulunarak onları Orta Asya'ya göçüreceğini tebliğ etti. Bu vaatlerden belkide en önemlisi Timurlu askerlerinin onlara karışmayacağı hususundaki Timur'un emriydi. Ancak Timur, onlara hiç güvenmemekteydi. Öyle ki Timur, üç günlük meclis görüşmesinden sonra onları Semerkand (Maveraünnehir)'a nakletmeyi uygun bulduğu gibi “Askerler atlanıp her bir birlik bir taraftan onları ortaya alsın ki kimse kaçmasın. Ayrıca kimsenin onlara zarar vermesine yol koymasınlar” şeklinde emir verdi (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 410). Büyük bir kitle olan Kara Tatarlar'ın sayılarıyla ilgili dönemin kaynaklarında farklı bilgiler bulunmaktadır.

Timurlu kaynakları Şamî, 1000 haneden bahsederken Yezdî ve Semerkandî, 30.000, 40.000 hane, Hâfız-ı Ebrû ise 30.000 hane, Mîrhând, 40.000 hane ve Hândmir ise 30-40.000 hane olarak kaydetmektedir. Osmanlı Kaynaklarında da 30.000 ila 35.000 haneden bahsedilirken bu sayıya yakın Akkoyunlu tarihçisi Tihrani de yaklaşık 40.000 haneden teşekkül olduklarını aktarır. İbni Arabşah, sayı vermeden oldukça kalabalık olduklarını belirtir. Yani aşağı yukarı Kara Tatarların yaklaşık 30.000-40.000 hane arası olduğu konusunda kaynaklar örtüşmektedir (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 411; Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, 1383: I(II)/963; Hâfız-ı Ebrû, 1385: 2/989; Mîrhând, 1270: 136; Hândmir, 1380: 3/515; Ebû Bekr-i Tihrani, 2014: 42; İbni Arabşah, 2012: 346).

Kalabalık bir topluluğun göç ettirilmesi Timurlular için önemli bir meseleydi. Her ne kadar Timur, onları ve ağırlıklarının (ev, bark, mal ve hayvan) taşınması için gruplara ayırıp her grubun başına bir bey verse de yine de göçürülmeleri büyük bir sorundu. İlgili kaynakta Kara Tatarların göçmek için istekli olduklarını, “Biz Emir (Timur) hazretlerine muti ve münkadız, bu merhamet ve inayetinize mazhariyetle kendimizi mes’ut ve bahtiyar sayarız, bizim için sizin sayenizde uzun müddet gurbette kaldıktan sonra, karlarımız, çocuklarımız hısım ve akrabamızla, mallarımız ve mülklerimizle tekrar yine salimen ve müreffehen vatanımıza dönmekten daha büyük bir saadet olur mu?” sözleriyle ifade edilse de taşınma sürecindeki üst düzey güvenliğin sağlanması ve yolda Kara Tatarların isyanı bu göçün zorla yapıldığını göstermektedir (Nizamüddin Şamî, 1987: 328-329). Ayrıca Kara Tatarların tamamı Timur ile birlikte Orta Asya’ya göç etmemişti. Bunlardan birkaç 1000 hane İskilip yöresinde kalmıştı. Burada kalanlar ise sonraları Osmanlılar tarafından Rumeli yakasındaki Filibe yöresinde yer alan Konuş ismindeki yere göç ettirildiler (Hoca Saadeddin Efendi, 1992: II/98).

Mayıs 1404’te Timur, Kara Tatarları ve Azerbaycan’dan göçürttüğü toplulukları Huvar ve Simnan yolu ile Semerkand’a götürmeleri için adamlarına emir verdi. Kendisi ise Mazendaran’da bulunan Firûzkûh kalesini almaya gitti (Sümer, 1970: 130). Büyük bir katar halinde göçürülen Kara Tatarlar, Tahran ve Meşhed arasında bulunan Damgan denilen yere geldiklerinde kendilerini Semerkand’a götüren Timurlu askerlerine isyan ettiler. Hatta görevlilerin başında bulunan Hoca Tangrıbermiş adındaki beyi yaraladılar. Gürani darugası müdahale ederek Tangrıbermiş’i Damgan’a götürüp tedavi ettirdi (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 430; Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, 1383: I(II)/1008; Hândmir, 1380: 3/523). Ancak bu kez Kara Tatarların isyanını öğrenen yöredeki Güraniler, Timurlu birliklerine karşı isyan ettiler. Timurlu askerler, bu isyanı bastırarak birçok Güraniliyi öldürdü (Andican, 2019: 337). Bu Güranilerin kim olduğu konusunda Timurlu kaynakları pek bilgi vermese de bu isyandan yaklaşık bir yıl sonra bölgeden geçen İspanya elçisi Clavijo, bunların Akkoyunlular olduğunu vurgulamaktadır. Elçiye göre, Timur, Sivas’ı alıp Şam tarafına indiğinde Akkoyunlu yurdundan geçmiş ve burada isyan eden ahaliyi esir alıp yerleşik halkı olmayan Damgan’a yerleştirdiğini, sonra bunların göçebe hayatlarını devam ettirip etrafı yağmalayıp batıya doğru geriye göç etmeye başladıklarını, bu yüzden Timur’un emriyle birçoklarını öldürülüp kellelerinden kuleler yapıldığını belirtir (Clavijo, 1993: 110-111).

İlk isyan eden Kara Tatarlar'ın Damgan'dan Mazendaran ormanlarına kaçtıklarını öğrenen ve geride başka Kara Tatar obalarını getirmekte olan Şemseddin-i Abbas, Şah Veli ve Atlamış, onların ardından giderek Damgan yakınlarında 3.000 kadar Tatarı öldürdü. Öyle ki birçok Kara Tatar öldürüldüğü için yol cesetlerle dolduğundan dolayı geçenler için yol kapandı. Bu ilk sindirme harekâtından sonra bu kez Timurlu emirlerinden Bayan Kavçın 500 kişi ile harekete geçti. Mazendaran ormanlığına ve Hazar Denizi kıyısında bulunan yaklaşık 2.000 kişilik asi Kara Tatarların birçoğunu öldüren Kavçın, geriye onlardan kalanları esir aldı (Mîrhând, 1270: 144; Hândmir, 1380: 3/524; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, 2011: 43). Ayrıca asi olmayanlarla birlikte yaklaşık 12.000 Kara Tatar'ı Semerkand yolunda bulunan Timur ordusuna katılmak için götürdü. Öte yandan Timur, şehzade Ahmed Ömer Şeyh'i ve Burunduk Beg'i, Şemseddin Abbas ve diğeriyle beylere arkadan destek için Damgan'a gönderdiyse de esir alınan Kara Tatarlar'ın birçoklarını Şemseddin Abbas ve diğer emirlerle birlikte geri döndüğü haberini alınca onlar da gitmekten vazgeçip ordugâha döndüler (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 430; Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, 1383: I(II)/1008).

Emir Timur, Anadolu'dan getirilen ve Damgan isyanından sonra büyük kayıplar veren Kara Tatarların geri kalanını Semerkand'a sevketti. Çoğunu Kaşgar ve Isık Gölü taraflarına yerleştirdi (İbni Arabşah, 2012: 347). Timur böylece hem çıkacağı Çin Seferi'ni güven içerisinde yürütebilmeyi hem de Sirderya ile Isık Gölü arasındaki bölgenin yönetiminde kalmasını istemekteydi. Timur, Cete'deki Moğollara güvenmediği için onları burada kullanmak istemekteydi (Sümer, 1970: 129). Nitekim daha sonra bunları Taşkent, Sayram, Aşpara ve Cete topraklarından Hitay bozkırlarına kadar yani kısacası Moğolistan'ın idaresini verdiği torunu Uluğ Bey için hazırlanan 20.000 kişilik orduya dâhil etti. 1404'te Uluğ Bey, yanındaki emirler ve çoğunluğu Kara Tatarlardan oluşan ordusuyla Moğolistan'a doğru harekete geçti (Tacü's-Selmani, 1999: 15). Kara Tatarlar, sonraki süreçte de Timurlu ordusu içerisinde etkili olmuşlardı. Özellikle Timur'un Çin Seferi için hazırlamış olduğu 200.000 atlı ve piyade ordusunda Anadolu'dan getirilen Kara Tatarlar da yer aldı (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 442).

Timur (öl. 1405)'un ölümünden sonra Kara Tatarların bir kısmı yerleştikleri yerlerden kaçmaya çalıştılar. Özellikle bunlardan bir bölümü Seyhun'un kuzeyindeki Özbek beylerinden İdegü'ya bir kısmı da Timurlu kumandanlarından Arğun Şah'a tabii oldular. Arğun Şah'ın emrine giren Kara Tatarlar, Harezmi'e gelerek Emir Musage ile savaşmış ve karışıklık çıkardıktan sonra Horasan'a geçtiler. Horasan'a gelmelerinin sebebi zorla koparıldıkları Anadolu topraklarına geri dönmek istemeleri idi. Ancak onların Horasan'a geldikleri haberini alınca Meşhed'de bulunan Şahruh (1405-1447) onların yolunu kesmeleri için Emir Said Hoca, Emir Şah Melik ve Cihan Melik komutasında kuvvet gönderdi. Gelen Timurlu askerleri, Kara Tatarların yolunu kesip onlardan bir bölümünü yakalayıp Şahruh'un huzuruna getirdi (İbni Arabşah, 2012: 347; Hâfız-ı Ebrû, 1385: 3/92-93; Tacü's-Selmani, 1999: 82; Aka, 1994: 67). Tabii bunlardan geri kalanlar Anadolu'ya dönebildiler mi bununla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca dağılıp varlıklarını kaybettirdikleri için bu hadiseden sonra dönemin kaynaklarında Kara Tatarlarla ilgili her hangi bir bilgi bulunmamaktadır (Sümer, 1970: 131).

Timur, Kara Tatarların yanı sıra Azerbaycan ve Irak'ta bulunan aşiretlerin bir kısmını, bu aşiret beylerinin oğul ve kardeşlerinden bazılarını Semerkand'a göç ettirmiştir. Göçertilen bu yeni insanlar için o zamana kadar henüz iskâna açılmamış alanları yerleşime açarak burada tarımın gelişmesi için birçok kanal ve su bendi yaptırmıştı. Bu maksatla ülkenin önde gelen insanlarına su kanalları inşa ettirmişti. Nitekim 1381'de Horasan'ı aldığı anda burada ziraatı canlandırmak için hem yeni tarım arazileri tahsis ederek insan iskân etmiş hem de buradaki Murgab suyundan kanallar açtırmıştır. Ayrıca burada açtırmış olduğu kanallara, kanalı açan veya masraf yapan beylerin isimlerini vermişti. Öyle ki bu kanallardan 20 tanesini açtıran dönemin tarihçilerinden Hâfız-ı Ebrû olurken Timurlu Hatunlar da bu hususta destek sağlamışlardı. Zira kanallardan bir tanesinin ismi Timur'un kız kardeşi Kutluk Terken Aga (öl. 1383)'nın ismini taşımaktaydı (Aka, 2014: 181; Aka, 1996: 11).

Timur, Şahruhiye gibi yeni şehirler kurdurduğu gibi (İbni Arabşah, 2012: 93) Beylekân gibi eski önemini yitirmiş, ruhunu kaybetmiş şehirleri de yeniden imar faaliyetleriyle iskâna açmıştır. Nitekim 1403'te Gürcistan Seferi sonrası harabe ve terkedilmiş Beylekân'dan geçerken bu şehri bir yıldan kısa bir sürede mamur hale getirerek yeniden yaşam alanına çevirdi (Şerefüddin Ali Yezdî, 2013: 442; Nizamüddin Şâmî, 1987: 344; Hâfız-ı Ebrû, 1385: 2/1007-1009; Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, 1383: I(II)/987-988; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, 2011: 40). Dönemin kaynaklarında Beylekân'ın imar ve inşaatının şehrin ihtiyaçlarını karşılayacak, han, hamam ve pazarın yanı sıra güvenlik amaçlı kale, hendek ve surların yapısı, uzunluk ve derinlikleri gibi birçok detay bulunmaktadır (Şahin, 2018: 443-456). Timur, yeniden imara açılmış olan Beylekân'a şehrin yöresinden özellikle Batı İran'dan yaklaşık 20.000 nüfusun bu şehre göçürülmesini ve iskân edilmesini emretmiştir (Clavijo, 1993: 191-192).

Timur'un özellikle Semerkand'ı en güzel ve en mamur şehir haline getirmek için fethettiği birçok coğrafyadan yahut şehirden kalabalık nüfuslu kitleleri göçürdüğü gibi ilgili bölgelerin, sanat, zanaat, bilim ve din alanlarında meşhur pekçok kişiyi de bazen zorla Semerkand'a göç ettirmiş ve bu şehrin kültür, sanat, bilim ve ticaretin biricik başkenti olması için uğraşmıştı (Aka, 2014: 180). Bunun yanı sıra Timur sonrası Semerkand'a alternatif başka şehirlerin yıldızı parlamaya başladı. Bunlardan bir tanesi Herat idi. Timur'un Semerkand ile ilgili bu temel politikası o öldükten sonra varisleri tarafından çok sürdürülemedi. Ancak birçoğu zorunlu olan bazı göç hadiseleri yaşandı. Bunlardan bir tanesi Timur sonrası Azerbaycan'da Mirza Ebubekir ve Mirza Ömer'in mücadelesi bölgedeki şehir Tebriz'den Sultaniye'ye Türkmenler zorla göçürüldü. Mirza Ömer, Sultaniye'deki hazinenin telef olmasından sonra yanındaki ileri gelen Timurlu emirleri, Mirza Ebubekir ile etkin mücadelede, orduya para lazım olduğunu ve bunun için şehrin zenginlerinden bunun toplanması için baskı yaptılar. Bunun üzerine Mirza Ömer, Bayan Kavçin ve Şeyh Hüsrevşahi'yi Tebriz'e gönderdi. Gelen emirler burada iki gün içerisinde baskı ve zor kullanarak 200 tümen para topladı ve şehrin ileri gelenlerin birçoklarını aileleriyle birlikte Tebriz'den Sultaniye'ye göçürmeye çalıştılar. Bu göç sırasında Mirza Ömer'in bazı adamları, göçürülen halka saldırarak hayvanlarını ve mallarını talan etmişlerdi (Hâfız-ı Ebrû, 1385: 3/65-66; Hândmîr, 1355: 343; Hasan-ı Rumlu, 2006: 38; Aka, 1994: 46).

Timur'un oğlu Mirza Şahruh (1405-1447) zamanında da bazı göç hareketleri yaşandı. Timur'un döneminde Semerkand'a yapılan göçler, Şahruh'un iktidarında Herat ve yöresine yapılmaktaydı. Şahruh'un II. Azerbaycan Seferi (1429) sırasında Kara Koyunlu ve Timurlular arasında sürekli taraf değiştiren bazen de yaşanan kargaşadan istifade edip başıboş ve asi bir tutum içerisine giren yaklaşık 10.000 Türkmen hanesini Azerbaycan'dan Herat'a göç ettirdi. Ayrıca bunların kaydını tutmak için de emirlerinden Seyyîd Gıyâseddin Yezdî'yi görevlendirdi. Taşınanların sayısı Yezdî'nin tutmuş olduğu bu kayıtdaki rakamları (10.000 hane), dönemin kaynaklarında yansıtılmıştır (Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, 1383: II(I)/423). Ermeni Grigor, bu göçü aktarırken, Şahruh'un Tebriz şehrini zapt ettiğini, Türkmenleri talanladığını ve onlardan birçok esir aldığını fakat katliam yapmadığını belirtir (Andreasyan, 1972: 109-110). Esasen Tebriz'den Herat'a göçürülen bu Türkmen nüfusu daha sonra Şahruh'u uğraştırdı. Çünkü yönettiği halka ağır vergiler yükleyip zulmeden ve bundan dolayı cezalandırılacağını anlayınca babası Kara Koyunlu İskender'den kaçan Yar Ali, Şirvanşah Halil'e sığınmış, Şirvan Beyi de korktuğu için onu Herat'a göndermişti. Yar Ali, Herat'tayken Tebriz'den göçürülen Türkmenler, onun etrafında toplanarak Şahruh'un bölgedeki otoritesini sarsmaya başladı. Bunun üzerine Şahruh, onu tutuklatıp Semerkand'a gönderdi (Hasan-ı Rumlu, 2006: 203).

2. İLİM, SANAT, ZANAAT VE KÜLTÜR ALANLARINDA MEŞHUR KİMSELERE UYGULANAN ZORUNLU GÖÇ

Bilindiği üzere Timur, fethettiği birçok coğrafyadan ilim, sanat ve zanaat alanlarındaki meşhur kimseleri zorunlu göçe tabi tutarak Semerkand'a getirmiştir. Bu tür insanların zorla veya kendi istekleriyle göç etmesi, modern zamanlarda türetilmiş "Beyin Göçü" kavramıyla ifade edilmektedir (Yüksel, 2017: 287). Zorla getirilen veya kendi rızalarıyla gelen bu şahsiyetlere kendi maharetlerini sergilemeleri ve ilmi çalışmalarını yapmaları için başta Timur olmak üzere sonraki mirzalar dâhil onlara gerekli ortamı ve desteği sağlamışlardı. Bu şahsiyetler, Semerkand'ın bir ilim ve kültür merkezi olmasının yanı sıra daha sonra iktidara gelecek olan Timurlu mirzaların yetişmesinde büyük katkı sunmuşlardı. Böylece Timurlu devletinin, ilim, eğitim, edebiyat ve sanatına yön vermişlerdi. Timur'un bu politikasının Semerkand'daki yansımaları kenti ziyaret eden İspanya elçisi gözlemlemektedir. Clavijo, Semerkand'daki manzarayı; "Timur, başkentini dünyanın en asil ve en mükemmel şehri yapmak için ticareti daima teşvik etmiş ve fethettiği yerlerdeki en iyi en faydalı adamları toplayıp en usta sanatkârları Samerkend'a göndermiştir. Şam'daki bütün dokumacıları, ipekçileri, ok yontucuları, zırh yapmayı iyi becerenleri, camcı ve porselencileri toplayıp Semerkand'a getirmiştir. Suriye'nin yanı sıra Anadolu'dan tüfekçiler, kuyumcular, mimarlık ve diğer sanatlarda hüner sahibi olanları buraya getirmiştir. Bunların yanısıra top mühendisleri ve top kullanmakta usta olanları da toplayıp getirmişti" şeklinde tarif etmektedir. Ayrıca her milletin, farklı mezheplerden ve her meslekten Semerkand'a toplanan bu insanların oldukça kalabalık olduklarını sayılarının 150.000'in üzerinde olduğunu nakleder (Clavijo, 1993: 176-177).

Zorunlu göçe tabii tutulan ve Timurlu ilim ve sanat hayatına yön veren kimselerden bazılarının isimlerini zikretmek gerekirse bunlar: Saâdeddin Mesud et-Taftâzânî (öl.1390), Harezmi'den, Seyyid Şerif el-Curcanî (öl.1413), Şiraz'dan, Meragalı Abdulkadir (öl.1435) ile Abdülhayy, Bağdat'tan, Siracuddin Muhammed b. Ömer-i Halebî, Kadı Muhiyüddin İbn el-'Îz, Kadı Şehabeddin İbn Şehid ve Kadı Şemseddin-i Nablusî, Suriye'den, Şemseddin Muhammed el-Cezerî (öl.1429), Seyyid Muhammed-i Buharî ve Muhammed Asgar b. Muhammed-i Cezerî Anadolu'dan göçürülmüş önemli şahsiyetlerdi (İbni Arabşah, 2012: 444-447; Alan, 2001: 18; Yüksel, 2017: 288). Ayrıca Timurlu tarihçilerinden İbni Arabşah (öl.1450) da henüz 12 yaşındayken ailesiyle birlikte Timur'un Suriye Seferi dönüşünde Dımaşk (Şam)'tan Semerkand'a göçürülenlerdendir (Kafesoğlu, 1987: 698-701; Yuvalı, 1999: 314-315).

Timur, din adamlarına ve âlimlere büyük hürmet duyar, onları herkesten üstün tutar ve meclisinde yer vererek onlarla ilmi sohbetler gerçekleştirirdi. Ünlü âlimlerden İbni Haldun ile görüşmesi ve onunla münazarası, dönemin kaynaklarına yansıyan mühim bir örnektir (İbni Arabşah, 2012: 244-245; Yüksel, 2007: 89-106). Timur sonrası dönemlerde de ilim ve sanat çevreleri korunmuş ve özellikle Şahrüh zamanında birçokları Semerkand'tan Herat'a giderken bir kısmı İbni Arabşah gibi koparılmış oldukları yurtlarına geri dönme imkânı bulmuşlardı. Bir kısmı ise Anadolu'ya gelip Osmanlı Sultanlarının himayelerine girmişlerdi (Alan, 2003: 12-18).

Timur sonrası şehzadeler, babalarının ve dedelerinin Semerkand'da kurmuş olduğu ilmi çevreden istifade etmişlerdir. Şahrüh, başta olmak üzere Timur'un torunları daha çok yararlanmışlardır. Timur'un saray eşrafından kurmuş olduğu ilmi çevre aynı zamanda mirzalara hocalık ve atabeglik yaparak onların yetişmesini sağlamışlardı. Çocukluğundan itibaren ilim meclislerine katılan Şahrüh, babasının ölümünden sonra din adamlarını alim ve sanatkarları himaye etmeyi sürdürmüştür. Benzer bir durum iktidara gelen diğer mirzalar için de geçerliydi. Mirzalar, dedeleri ve babalarını aynı yolda takip etmişlerdir. Öyle ki bir noktadan sonra alim ve sanatkarları muhafaza etmekle yetinmemiş kendileri ilim, sanat ve edebiyat ile uğraşmışlardı. Böylece "alim hükümdar" olarak anılmaya başlamışlardı. Bu husustaki en önemli örnek Uluğ Beg'in bizzat kendisidir. Astronomi ile uğraşan Uluğ Beg'in en yakın arkadaşı Ali Kuşçu idi. Mirza Baysungur da bu ilimle uğraşmıştır (Barthold, 1997: 113-117; Aydın, 1989: 408-410). Ayrıca Baysungur'un hattat olması "Baysungurî" üslubunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Diğer birçok mirza ise Abdullatif İskender, Ebubekir, Seyit Ahmet ve Hüseyin Baykara edebiyatla uğraşan kimselerdi (Yüksel, 2017: 291).

Tabii yoğun insan unsurunun göçürülmesi ve yeni yurtlarda iskân edilmesi büyük bir mesele olduğu gibi göçertilen insanların geri ülkelerine kaçmalarını yahut göçünü engellemek de büyük bir kararlılık ve caydırıcılık gerektirmekteydi. Bu yüzden Timur, büyük kitleler halinde göçürttüğü ahalinin geri yurtlarına dönmelerini engellemek için bir takım tedbirler almıştı. Bu tedbirler konusunda Semerkand'ı ziyaret eden İspanyalı elçi Clavijo, tanıklık ettiği bir hadiseyi, "Timur'un kendisi Ceyhun ırmağın üstünden geçtikçe bir köprü kurulmakta, sonra yıkılmaktadır. İrmağı geçmek isteyen başkaları ise, kayıkla geçmek zorundadırlar.

Semer kand'dan güneye gitmek için, bir izin belgesi taşımak gerekiyordu. Bu belgede, belge sahibinin nereden gelip, nereye gideceği yazılıdır. Bir kimse Semer kand'da doğmuş olsa bile, böyle bir belge taşımak zorundadır. Ancak Semer kand'a gelenler için böyle bir belge gerekmez. İrmak kıyısındaki kayıkları muhafızlar bekler. Timur, Semer kand'ı imar için birçok esirleri buraya nakletmiş, feth ettiği memleketler ahalisinin birçoklarını bu yöreye sevk ederek, Semer kand'ın nüfusunu çoğaltmak istemiştir. Bu göçürülenlerin kaçmaması için emirler verilmiş, bunun için tedbirler alınmıştı. Birçok görevli zabıt de her tarafı tarayarak kaçanları yakalıyorlardı. Bize anlatıldığına göre, böylelikle Semer kand'ın nüfusu 100.000 kişi artmıştı" şeklinde aktarmaktadır (Clavijo, 1993: 127-129).

Şahruh zamanında bazı dini grupların dahili faaliyetleri yüzünden devletin başkentinin Semer kand'dan Herat'a taşınması, ilim, sanat ve zanaat ile uğraşanların da Herat'a gitmeleri beklendi. Lakin Şahruh, babası gibi zorunluluk getirmediği için birçok önde gelen insan Semer kand'a kendisine sunulan ortamdaki ayrılmak istemedi. Kimi de Timurlu ülkesinde kalmayarak kendi ülkesine döndü. Hatta Uluğ Beg, dedesi Timur zamanında Semer kand'a zorla göçürülmüş olan alim, sanatkar, zanatkar ve ticaret erbabından kimselerin kendi yurtlarına dönme imkanı ve serbestliği veren bir ferman ilan etti. Bunun üzerine birçokları kendi yurtlarına dönerken büyük çoğunluğu kendisine sunulan imkanlardan yararlanarak Timurlu ülkesinde kalmaya devam ettiler.

SONUÇ

Büyük bir bozkır imparatorluğu kuran Emir Timur, birçok farklı coğrafya veya ülkeye askeri seferler düzenleyerek buradaki yönetimleri kendisine tabi kıldığı gibi yörede yaşayan insanları kitleler halinde kendi ülkesine göçertmiştir. Bundaki amaç, sahip olduğu geniş bozkır coğrafyasında bulunan şehirlerin nüfusunu artırmak ve tarıma elverişli yeni yerleri iskâna açarak buraları işlenebilir bir duruma getirmek için gerekli insan gücünü karşılamaktır. Tabii geri planda göç ve iskânı bir cezalandırma yöntemi olarak kullandığı su götürmez bir gerçektir. Başta Anadolu'dan Turgutlular olmak üzere, büyük bir nüfusu oluşturan Kara Tatarlar buna örnektir.

Emir Timur, sadece insan gücünü teşkil eden büyük toplulukları ülkesine göç ettirmenin yanı sıra ülkesinin beyin gücünü oluşturacak olan birçok bilgin, sanatçı, zanaatçı, mimar ve tüccarı da ülkesine nakletmiştir. Göçertilen bu insanlar, Timurlu ilim, kültür ve sanat hayatına yön vermelerinin yanı sıra Timurlu mirzaların ilgili alanlarda yetişmesinde büyük katkılar sağlamışlardır. Timur'un, ülkesine göç ettirdiği alim, sanatkar ve zanaatkarlar sayesinde Timurlu Devleti başkentlerinde Semer kand ve Herat'ta hat, minyatür, tezhib, edebiyat gibi sanat dallarının büyük bir gelişme gösterdiği hatta bazı sanat dallarında yeni ekoller doğmuştur. Bunlardan biri Herat ekolüdür. Bu ekol döneminde Bağ, bahçe, saray, cami ve medrese gibi sosyal hayatın önemli mekanları kıymetli taş ve çinilerle süslenmiştir. Ayrıca tezhip, cilt, minyatür, hat ve müzik sanatlarında Herat ekolü yeni bir üslup yaratmış Babür'den Osmanlı ülkesine kadar geniş bir coğrafyayı etkilemiştir.

Göç ve iskân sevk ve idare bakımından zorlu süreçlerdi. Gerek nüfusların göçertilmesi gerekse de taşınan nüfusun yeni yurtlarında intibak etmeleri büyük sorunları teşkil etmektedir. Zira Kara Tatarlar örneğinde olduğu gibi hem taşınmaları hem de daha sonraki uyum sürecinde Timurlu yöneticilerine büyük zorluklar yaşattırıştır. Belki de en önemli meselelerden biri de göçürtülen halkın yahut ilim, sanat ve zanaat insanlarının geri ülkelerine dönmemeleri için alınacak tedbirlerdi. Bunun için Timurlu yöneticiler bir takım önleyici tebirler almışlardı. Büyük halk kitlelerinin dönmemesi için onları ordusuyla gözetim altında tutmak, seyahatlarının belirli kural ve kaidelere bağlanması, iskân ettirildikleri yerden taşınmalarının engellenmesi başlıca tedbirlerdi. Ayrıca toplumun önde gelen insanların geriye dönük göçünü engellemek için bu insanlara sahip oldukları hünerlerini sergilemeleri için gerekli imkan ve koşullar sağlanmaya çalışılmıştır. Bundan dolayıdır ki birçok alim, sanatçı ve mimar Timur öldükten sonra, Timur'un geri göçü yasakladığı emri, Uluğ Beg tarafından fermanla kaldırılmasına rağmen çok az insan kurulu düzenini terk edip ülkesine dönmüştür. Çünkü insanlar kendilerine sunulan imkanları bırakıp gitmek istememişlerdi.

KAYNAKÇA

- AKA, İ. (1994). *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*, TTK Yayınları, Ankara.
- AKA, İ. (1996). "The Agricultural And Commercial Activities Of The Timurids In The First Half Of The 15th Century", *Oriente Moderno*, 15/2, 9-21.
- AKA, İ. (2014). *Timur ve Devleti*, TTK Yayınları, Ankara.
- ALAN AKBIYIK, H. (2003). "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda Devleti'nin Yıkılması Meselesi" *Bilig*, 27, 117-156.
- ALAN, H. (2003). "Osmanlı Devletinin Timurlular ile İlişkileri", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1, 1-24.
- ALAN, H. (2015). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ANDICAN, A. A. (2019). *Emir Timur, Tarih, Siyaset, Miras*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- ANDREASYAN, H. D. (1972). "XIV. ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3, 83-148.
- AYDIN, C. (1989). "Ali Kuşçu", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2, 408-410.
- BARTHOLD, W. (1997). *Uluğ Beg ve Zamanı*, (Çev: İsmail Aka), TTK Yayınları, Ankara.
- CA'FERÎ b. Muhammed el-Hüseynî. (2011). *Târîh-i Kebîr (Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk)*, (Çev: İsmail Aka), TTK Yayınları, Ankara.
- CLAVIJO. R. G. (1993). *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, (Çev: Ömer Rıza Doğrul), Ses Yayınları, İstanbul.
- EBÛ BEKR-İ TİHRANÎ. (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (Çev: Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara.
- HÂFİZ-I EBRÛ. (1385). *Zübdetü't-Tevârîh*, 2-3, (Neşr: Seyyid Kemal Hâc Seyyid Cevadi), *Vizâret-i Ferheng ve İrşad-i İslâmî*, Tahran.
- HÂNDMÎR (1355). *Düstûrü'l-vüzerâ'*, (Nşr. Saîd-i Nefisî). *İntişarat-ı İkbâl*, Tahran.
- HÂNDMÎR (1380). *Târîh-i Habîbü's-siyer fi ahbâri efrâdi'l-beşer*, C. 3, (Neşr. Muhammed Debîr Siyakî), *Kitabhane-i Hayyam*, Tahran.

- HASAN-I RUMLU. (2006). Ahsenü't-Tevârih, (Çev: Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara.
- HOCA SAADEDDİN EFENDİ. (1992). Tacü't Tevarih, I-III, (Haz: İsmet Parmaksız), Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara.
- İBNİ ARABŞAH. (2012). Acâibu'l-Makdûr, (Çev: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- İBN-İ KEMAL. (2000). Tevârih-i Âl-i Osman, IV, (Haz: Koji İmazawa), TTK Yayınları, Ankara.
- İDRİS-İ BİTLİSÎ. (2018). Heşt Bihişt, II, (Haz: Mehmet Karataş ve Selim Kaya ve Yaşar Baş), Betav Yayınları, Ankara.
- KAFESOĞLU, İ. (1987). "İbn Arabşah", İslam Ansiklopedisi, V/2, 698-701.
- KEMALEDDİN ABDURREZZAK SEMERKANDÎ. (1383). Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn, I(II)-II(I), (Neşr: Abdul Hüseyin Nevâi), Pejuhaşkah-ı Ulum-i İnsanı ve Muta'alat-ı Ferhengi, Tahran.
- KOÇ, Y. (2016). "İskân", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ek 1, 649-650.
- MEHMED NEŞRÎ. (1949). Kitâb-ı Cihan-nümâ, I, (Haz: Faik Reşit Unat ve Mehmet A. Köymen), TTK Yayınları, Ankara.
- MÎRHÂND (1270). Ravzatu's-Safâ.
- NİZAMÜDDİN ŞÂMÎ. (1987). Zafernâme, (Çev: Necati Lugal), TTK Yayınları, Ankara.
- ŞAHİN, M. (2018). "Beylekân'ın İmarı ve Bu Sırada Şîrâz'da Meydana Gelen Yolsuzluğun Cezalandırılması", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22/9, 443-456.
- ŞEREFÜDDİN ALI YEZDÎ. (2013). Zafernâme, (Çev: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- ŞİKARÎ. (2005). Karamanname, (Haz: Metin Sözen ve Necdet Sakaoğlu), Karaman Valiliği Yayınları, İstanbul.
- SÜMER, F. (1970). "Anadolu'da Moğollar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 1, 1-147.
- SÜMER, F. (2011). "Turgutlular", Diyanet İslam Ansiklopedisi, 41, 420-421.
- SÜMER, F. (2012). "Tatarlar", Diyanet İslam Ansiklopedisi, 40, 168-170.
- TACÜ'S-SELMANÎ. (1999). Tarihnâme, (Çev: İsmail Aka), TTK Yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük, (1998). I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YAKUBOVSKIY, A. (2019). Timur ve Timuriler Devrinde Semerkand, (Çev: Sabur Rasol), TTK Yayınları, Ankara.
- YILDIRIM, İ. (2019). "Emir Timur'un İç Anadolu'da Uyguladığı Tehcir Siyaseti: Kara Tatarlar", Prof. Dr. Ali Aktan Armağanı, (Editör: Özen Tok ve Muhittin Kapanşahin), Kimlik Yayınları, Kayseri, 343-366.
- YÜKSEL, M. Ş. (2017). "Ortaçağlarda Beyin Göçü ve Etkileri: Timurlular Örneği", OTAM, 47, 283-302.
- YUVALI, A. (1999). "İbn Arabşah", Diyanet İslam Ansiklopedisi, 19, 314-315.